

APORTACIONS AL LÈXIC MARÍ (ESPECIALMENT NAVAL) DEL *TIRANT LO BLANC*¹

INTRODUCCIÓ: «PER QUANT LOS TREBALLS DE LA MAR
LI EREN A ELL DELIT E NO FATIGA»

Bona part de les peripècies del cavaller Tirant lo Blanc tenen la mar com a centre neuràlgic, factor que atorga una presència destacada al lèxic específic que s'hi vincula, sobretot pel que fa al vessant naval. En aquest sentit, val a dir que el món marí del *Tirant lo Blanc* ha estat objecte d'anàlisi de, si més no, dues aportacions concretes: l'opuscle *Lo marinero en el «Tirant lo Blanch»*, de Julio Guillén Tato (1969a), i l'article «El mar en el *Tirant lo Blanch»*, de Daniel Sau (1990). Quant al primer dels dos estudis citats, cal assenyalar que es tracta d'un treball especialment notable en tant que el seu autor, director, entre altres mèrits, del Museu Naval de Madrid entre el 1933 i el 1972,² denota un coneixement pregon de la terminologia naval; es tracta, doncs, d'un ítem de perfil lexicogràfic que, com assenyalarem més avant, es constitueix com a punt de naixença per als objectius d'aquesta comunicació. El segon referent bibliogràfic, al seu torn, es caracteritza per un acostament més general, tendent a sacrificar l'atenció a termes concrets per una conceptualització punyent de l'element marí com a component cabdal de l'obra de Martorell; en conseqüència, aquest article gairebé esdevé una aproximació assagística, per la qual cosa no es relaciona fortament amb la perspectiva d'anàlisi lèxica que ens hem proposat d'abordar ací.³ No obstant això,

1. Aquest treball s'ha fet en el marc del projecte de recerca FFI2008-00826, finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació del Govern d'Espanya.

2. Aquesta condició d'especialista té un reflex lluent en la producció de llibres i articles com ara *Repertorio de los regimientos y artes de navegar. Crítica bibliográfica de las obras de náutica impresas en castellano en los siglos XVI y XVII* (Guillén Tato 1936), *Europa aprendió a navegar en libros españoles* (1943), «Libros de náutica en los años del emperador» (1958), *El lenguaje marinero* (1963), «El diccionario marítimo español de 1831» (1967), «En favor de la pureza del vocabulario marítimo» (1969b) o *Hallazgo de la crónica inédita de un soldado en la Batalla de Lepanto* (1971).

3. Quant a dades lingüístiques, a més del breu apunt sobre l'article de Guillén Tato (1969a), del qual parlem tot seguit en la introducció, potser els comentaris més cridaners de l'article de Sau (1990: 46) tenen a veure amb la reflexió sobre la possible intervenció de Galba, a qui atorga una mecànica descriptiva diferent de la de Martorell pel que respecta a la partida i a l'arribada de les

Sau (1990: 52) no s'està, ni que siga de passada, de fer referència al lèxic tirantià de la mar a través de l'ítem pretèrit de Guillén Tato (1969a) quan n'assenyala que «caldria potser eliminar-hi el lèxic exclusivament mariner, afegir-hi alguns mots i fer-ne una versió catalana ja que és absurd que per entendre el lèxic mariner del Tirant s'hagi de passar pel castellà». Valguen, doncs, aquestes paraules per a fer-les nostres: donant per descomptat l'abast magnífic del treball de Guillén Tato (1969a), volem fer d'aquesta comunicació un petit complement pel que fa a aquells escassos termes que aquest estudiós oblida de ressenyar per tal que, així, la unió del que ell arreplega i aquesta petita aportació nostra puguem donar peu a una visió més propra a la totalitat del cosmos de la mar en la novel·la de Martorell.

I. OBJECTIUS I METODOLOGIA: «YO SÓ NAT E CRIAT EN LOCH PROP DE MAR E L'AYRE DE LA MAR ÉS A MI MOLT NATURAL»

A partir de Guillén Tato (1969a), l'únic text específic sobre la lexicografia marina —en el seu cas, de caràcter estrictament naval— tirantiana,⁴ l'objectiu d'aquesta comunicació consisteix a acostar-nos a un petit recull de termes de la mar en la novel·la valenciana no arreplegats per l'ítem referit de manera que pugua servir de complement i ampliació amb la perspectiva d'abordar, en un futur que esperem no gaire llunyà, una anàlisi global. Secundàriament, hem volgut observar la freqüència d'ús de cada mot ací comentat en altres textos catalans antics i, a manera de comparativa, també en obres castellanes —incloent-hi la traducció castellana de la novel·la de Martorell editada el 1511 (Escartí 2005).

Per tal de dur a terme la consecució dels objectius suara esmentats, cada terme és lematitzat amb la consegüent regularització ortogràfica, categorització i descripció semàntica. Així mateix, les definicions s'acompanyen amb exemplificacions documentals procedents de l'edició de Hauf (2005)⁵ —de la qual citem indicant primerament la pàgina i, a continuació, la línia, havent-ne descomptat les rúbriques— i el nombre d'ocurrències —entre claudàtors i amb la grafia de l'edició crítica esmentada. Aquestes dades centrals es complementen amb d'altres extretes de diversos diccionaris catalans —amb una atenció especial als de caràcter diacrònic— com ara el *DCVB*, el *Coromines (DE-Cat)*, el *DIEC2* o l'*Enciclopèdia catalana (EC)*, o altres referents ja especificats en cada entrada. Així mateix, la recerca del mot en altres obres catalanes me-

naus als ports, i l'ús d'expressions privatives tals que *acomplir son viatge, fer la via, après que o sorgir*. Obviament, aquestes reflexions, ara que ja som plenament conscients de l'autoria única de Joanot Martorell, han perdut significació, però, nogensmenys, denoten una lectura atenta i pacient.

4. La nostra perspectiva de recerca no es redueix, tal com intentem fer patent en el títol, al context naval, sinó que acull el món de la mar en conjunt, malgrat que aquell esdevé el marc principal de referència.

5. Si bé treballem directament sobre les concordances de Baile López (2007), confegides sobre tal edició crítica.

dievals parteix, essencialment, del *CICA* i del recull de Lluís Faraudo de Saint-Germain. Pel que fa a la recerca de mots equivalents en castellà —amb la perspectiva de la traducció castellana del 1511 com a punt de partença—, hem navegat pel *DRAE* mateix però, sobretot, per les entrades del *Nuevo tesoro lexicográfico* (*NTL*) i la base del *CORDE*.⁶

Val a dir, finalment, que no tots els mots susceptibles d'anàlisi localitzats per nosaltres —i comentats en la performance oral d'aquesta comunicació— han estat inclosos en aquesta versió final en paper. La raó no és una altra que la manca d'espai, fet que ens ha obligat a seleccionar molt acuradament aquells termes més susceptibles d'interés. En aquest sentit, cal destacar l'absència voluntària de termes sí localitzats prèviament per Guillén Tato (1969a), però referits amb variants estandarditzades a causa que, per una pura qüestió cronològica, l'autor treballa amb l'antiga edició de Riquer (1947), de caràcter divulgatiu i no pas amb pretensions d'edició crítica com ara l'edició de Hauf (2005) o la tesi inèdita de Perera i Parramon (1995).

II. COMPILACIÓ DE LÈXIC DE LA MAR

Incloem en aquest apartat, tal com hem apuntat en l'apartat previ, un recull de termes no arreplegats per Guillén Tato (1969a). Es tracta de 6 mots, 3 dels quals —*llebeig*, *sentina* i *sobrevent*— pertanyen específicament al context naval. De la resta, un parell —*aiguada* i *refrescament*— no degueren ésser tinguts en compte per l'opuscle de Guillén Tato (1969a), que no atén mai a lèxic que designe alimentació de cap mena; al nostre parer, però, ja que tots dos termes apareixen sempre en relació amb la seua presència als bucs, pensem

6. No volem ara entrar en disquisicions sobre la comparança entre la terminologia de la mar en català per contrast amb el castellà, però, tan sols a manera de breu apunt, tal vegada és donat de pensar que el lèxic nostrat de dit camp semàntic es desenvolupa més profusament amb anterioritat que en el cas castellà, el qual pareix prendre volada ja després de l'edició del *Tirant* per causa, sens dubte, de les expedicions a Amèrica. Aquesta reflexió, que no pretén d'ésser categòrica, naix motivada pel fet que, sovint, quan hem cercat termes equivalents als que hem trobat en la novel·la de Martorell, el *CORDE* ens du fins al segle XVI, si més no —cert és que no és ben bé el cas dels mots ací seleccionats, però, com comentem al final de l'apartat I, la mostra analitzada en aquesta versió final en paper és una reducció dels vocables que tractàrem per a la presentació oral. Així, per exemple, cobren sentit paraules com les de Sanchis Guarner (1954: 18) quan assenyala que el lèxic castellà naval té dependència del català i que no se n'emancipa plenament fins al moment en què «el apogeo imperial de España motiva el esplendor de la marina castellana». Dit això, sempre queda el dubte de si aquesta visió nostra no es veu afectada per dos factors: d'una banda, el fet que la traducció castellana del 1511 pareix obra d'algú no gens coneixedor de la terminologia concreta de la mar; d'una altra, la intuïció que el lèxic de la mar en castellà medieval no ha estat ben buidat encara —més enllà, potser, de notes esparses sobre *Victorial* o *Crònica de don Pere Niño* (c. 1436), el qual Guillén Tato (1969a) referencia sovint. En aquesta última línia, sense anar més lluny, hem pogut trobar una obra de referència per als termes de la mar del Renaixement com ara *Tratados náuticos del Renacimiento. Literatura y lengua* de Carriazo Ruiz (2003), però, en canvi, no n'hem trobat cap, d'equivalent, per a un context medieval.

que és donat de considerar-los, si més no, com a mots paranavals. Pel que fa al terme restant —*múrices*—, ací ens eixim del context purament naval per a referir-nos a un mollusc —compleix, doncs, el requisit marí— que, tal vegada, no ha estat ben llegit en cap edició de la novel·la de Martorell, cosa que el fa digne d'interès.

a) **aiguada** *f* Provisió d'aigua dolça per al consum de la tripulació d'un vaixell. *Prengueren aquí ayguada e, les fustes ben avituallades de tot* (446: 11). [ayguada 1].

Sembla, tal com hem assenyalat suara, que aquest és un terme absolutament connotable en relació amb el món naval ja que l'arreglament d'aigua dolça guanya context quan s'ha de fer una travessia marítima i, per tant, se'n manca durant un cert període de temps. En aquest sentit, els diccionaris apunten vers aquesta consideració del mot, cosa que ens reafirma en la visió que en perfillem, si no com a purament naval, almenys paranaval. El *DCVB*, per exemple, n'assenyala que es tracta d'una «provisió d'aigua dolça per al consum de la tripulació d'una nau». Pel que fa als diccionaris moderns, mentre que l'*EC* el defineix en tant que «quantitat d'aigua potable que porta un vaixell per al consum de la tripulació i del passatge», el *DIEC2* en diu que es tracta d'una «quantitat d'aigua potable que carrega un vaixell per al consum de la tripulació i del passatge» —la mateixa definició, doncs, amb tan sols un petit canvi lèxic quant al verb. El *DIEC2*, a més, fa referència a la locució *prendre aiguada* —*fer aiguada*—, la qual és definida de la manera següent: «Fer provisió d'aigua potable». És aquest, precisament, l'ús que trobem en la novel·la de Martorell, de manera que, amb tota seguretat, una lematització definitiva hauria de fer entrar tal locució verbal dins del mot primigeni. Quant a la documentació en altres textos, el *CICA* en localitza només una ocurrència, la tirantiana precisament —tot i que també conté el terme com a sinònim de *riuada* a partir d'un exemple documental extret de les *Memòries de Jeroni de Saconomina*.

La traducció castellana del 1511 en fa «tomó agua dulce» (Escartí 2005: llibre 2, cap. xviii), si bé la llengua veïna coneix un terme equivalent com ara *aguada* —i pel que fa a la locució, *hacer aguada*. A tall d'exemple, prenguem un exemple del capítol 8 del *Libro de los inventores del marear y de sesenta trabajos que ay en las galeras* (1539) de Fray Antonio de Guevara, extret a partir de Sanchis Guarner (1954: 20-21): «No dirán ellos [els mariners] vamos por agua, sino *hagamos aguada*». En aquesta línia, el *DRAE* registra el terme a soles, amb la definició «acción y efecto de aprovisionarse de agua un buque, una tropa, una caravana, etc.», i, a més, com a formant de la locució *hacer aguada un buque*, la qual és definida com «surtirse de agua potable». Així mateix, el *NTL* documenta el terme des del diccionari del 1726 tot donant-te aquesta descripció: «La provisión de agua que se lleva desde el río ò fuente al navío, ò otra qualquiera embarcación; y esta acción se dice comunmente *hacer aguada*». Finalment, el *CORDE* la conté, si més no, des del 1521 en la *Carta del contador*

Juan López de Recalde al Obispo de Burgos de Juan López de Recalde: «costeando al puerto Santa Lucia, donde *hicieron aguada*, é dende á otro puerto que se llama Santa Cruz».

b) **llebeig** *m* Vent del sud-oest.⁷ *E la pietat mia, merexedora és de aquest premi, car axí tremole com les arestes primes del blat qui són mogudes per lo llebeig suau* (755: 26-27). [llebeig 1].

Guillén denota una atenció notable pel que fa als noms de vents que apareixen en la novel·la de Martorell, però perd de vista el terme ací assenyalat, que és l'únic que no documenta. Fins i tot, en la introducció prèvia a les descripcions individuals de cada mot, n'especifica l'absència.⁸ L'EC assenyalava que es tracta d'un «vent càlid de component SW, d'origen depressionari. Associat normalment a pluges, és conegut arreu del litoral dels Països Catalans, bé que al Principat de Catalunya és conegut per *garbí*. El nom prové del seu origen en una remota Líbia, i a les terres interiors és aplicat a vents de diferents components». En aquesta línia, Moran i Ocerinjauregui / Rabella i Ribas (1999: 262) la defineixen com «garbí», i n'assenyalen que, probablement, prové d'una forma de l'àrab hispànic *labàch* íd., del gr. *libykion*, diminutiu de *libykós* «que procedeix de Líbia». Al respecte, Sanchis Guarner (1954: 12) comenta que, en cas que el mot català provinga de l'àrab, degué ser mitjançant l'italià *libeccio*. Pel que fa a les documentacions, tal com observem en el recull de Farauo de Saint-Germain, *llebeig* és una denominació coneguda en la llengua medieval al marge de Martorell: així, per exemple, en el *Llibre dels fets* de Jaume I, quan hi llegim «e quant nos aguem anat entro a .xx. miyles de mar muda s lo vent al *lebeg*»;⁹ complementàriament, val a dir que Coromines (*DECH*, vol. v) esmenta Lluïll entre les primeres documentacions —a més de Jaume I mateix— a través del *Llibre de meravelles* o l'*Arbre de ciència*. Per tal de veure la freqüèn-

7. Anotem ací un petit fragment extret de Garcia Sanz / Coll i Julià (1994: 29) perquè els lectors no avesats en la composició de la rosa dels vents es facen una idea del lloc que hi ocupa el vent comentat: «L'Art de Navegar medieval dividia la circumferència en vuit angles iguals —de 45° cadascun, és clar— anomenats vents. En l'horitzó es corresponien als punts cardinals i tenien noms propis: Tramuntana (= N), Grec (= NE), Llevant (= E), Xaloc (= SE), Migjorn (= S), Llebeig (= SW), Garbí (= W), dit també Ponent, i Mestre (= WW), dit també a vegades Mistral o Provença. Cadascun d'aquests vents era dividit en 4 quartes, de manera que el conjunt de la circumferència restava dividit en 32 quartes, cadascuna de les quals feia, per tant, 11° 15'. Tot aquest conjunt formava el cercle —que avui en diem rosa dels vents— la disposició dels quals és molt corrent en les cartes de navegar catalanes dels segles xiv i xv [...]».

8. Així, escriu Guillén Tato (1969a: 10-11): «También sorprende que Martorell sólo emplee los rumbos cardinales tramontana, levant, mitjorn y ponent, sin aludir a los cuadrantales o intermedios tan populares gregal (NE), xaloc, lleveig (SW) y maestral (NW), y como no es presumible que ignorase sus nombres, tal vez habrá que creer que los omitió para no complicar sus relatos con excesivos o enrevesados tecnicismos que oscureciesen la narración, ya que la cantidad de ellos no cuenta para calibrar su calidad acreditada fundamentalmente por lo apropiado de su empleo sin buscar escenas ni pasajes poco apropiados para el hilo de su narración novelística».

9. Per a un millor coneixement del món de la mar que es desprén de la *Crònica* de Jaume I, veg. Bruguera (1981), per a un acostament al lèxic, i Hernández et alii (2009: 73-77), per a una visió tècnica de les milícies navals.

cia del mot, és interessant de cercar-ne referències en el *CICA*, que el documenta, si més no, en 13 ocasions: 7 pertanyents a la primera part del segle XIV —totes provinents de Jaume I—, 1 de la segona meitat del mateix segle, 2 localitzades en la primera meitat del XV —ambdues d'Eiximenis—, 2 de la segona meitat —una d'elles, la tirantiana— i, finalment, 1 de la segona meitat del XVI —pertanyent a la *Biografia* de Bernat Guillem Català de Valeriola—, ací ja com a formant del topònim *Cala de Lebeig*.

El *Tirante* en fa «viento suave» (Escartí 2005: llibre 3, cap. LXXI). Certament, d'acord amb Sanchis Guarner (1954: 12), el castellà coneix *lebecho*, però aquesta paraula és un catalanisme del murcià que no devia tenir gaire extensió ja que no l'hem trobada en els referents lexicogràfics castellans de consulta bàsica que fem en aquesta comunicació. Pel contrari, la variant en *-e*, ço és, *lebeche* —que també deu ésser d'origen català—, apareix en el *DRAE* definida així: «En el litoral del Mediterráneo, viento sudoeste». En el *NL*, hi apareix des del recull del 1734 en tant que «el viento que corre entre Poniente y Mediodía. Úsase en el Mediterráneo». En última instància, el *CORDE* en conté 23 ocurrences repartides en 14 documents, la més antiga del 1549 —el *DECH* (vol. III) n'assenyala que la primera documentació data del 1585.

c) **múrex** *f* Corn marí ple de punxes. en *Cidònia se peixquen les murices* (609: 26). [murices 1].

A partir d'una conversa particular amb Francesc Llorca Ibi, company nostre de Departament i excel·lent coneixedor de la terminologia de la mar, sembla deduïble que el *múrex*, un cultisme masculí,¹⁰ és identificable amb un mollusc al qual els pescadors anomenen *caragol punxós*. Prenent el *DIEC2* com a base, aquest company ens proposà com a definició la següent: «Mollusc gastròpode marí i univalve, que té la conquilla eriçada de punxes, denominat científicament *Murex brandaris*». Ací, però, a diferència del que és habitual en els diccionaris, hi apareix en qualitat de femení, probablement per causa de la terminació del plural. I més encara: si tenim en compte el lema base, que és greu i no agut com, erradament, llig Hauf (2005: 618, nota 90),¹¹ potser cal proposar que el mot documentat en el *Tirant* ha d'ésser *múrices* i no *murices*, encara que aquesta haja estat la interpretació tradicional —incloent-hi les edicions crítiques de Hauf (Hauf/Escartí 1992; Hauf 2005) i la de Perra i Parramon (1995). No obstant això, com que no tenim més referències contemporànies a l'abast a les hores d'ara —per exemple, l'única ocurrencia

10. Apuntem també l'existència de l'adjectiu *muricat -ada*, amb el significat de 'cobert de puntes curtes i amples a la base'.

11. En la mateixa nota, Hauf (2005: 618, nota 90) aporta comentaris certament interessants respecte als usos derivats d'aquesta mena de caragol, ja que, com anotem més avant, coincideixen amb la informació de la lexicografia castellana: «la secreció del qual [d'aquest mollusc] servia per a produir el color púrpura, que entre els romans era signe de distinció. El millor era, en efecte, importat de la regió de Tir i Sidó o "Sidònia", actual Saydá, en el Líban, prop de Beirut».

del *CICA* és la tirantiana i, al seu torn, el *DCVB* no en dóna cap exemple—, la proposició que acabem de fer resta a l'espera de més dades que ens n'asseguren la pertinença.¹²

La traducció castellana de la nostra novel·la trasllada el terme català original per «mucitas» (Escartí 2005: llibre 3, cap. xxv), mot documentat en el *CORDE* tan sols precisament pel *Tirante*. Pel que fa al *DRAE*, aquest conté el terme *múrice* (*m*), del llatí *MUREX*, *ICIS*, al qual defineix en tant que «molusco gasterópodo marino, con pie deprimido, que en la base de la abertura de la concha tiene una canal de longitud variable. Segrega, como la púrpura, una sustancia muy usada en tintorería por los antiguos». Així mateix, val a dir que el *NTL* n'aporta 27 incusions en els diversos reculls a partir de l'any 1734, que en dóna la definició següent: «Cierta especie de marisco, cuya concha es pesada, densa y sólida, desigual por defuera, y à veces armada de puntas, y por dentro de color blanco y que tira à purpúreo».

d) **refrescament** *m* Provisió d'aliments i de begudes. *E axí mateix tramés carn de bou e de porch e molt pa fresch a la galera per refrescament a la gent* (1352: 13-14). *e pres refrescament per a la galera e tornà la via de Sicília* (1365: 8). [refrescament 2].

Com ocorria amb *aiguada*, estem davant d'un terme potser no absolutament naval, tot i que sí habitual en tal context. Així, per exemple, tenim les 2 documentacions tirantianes o les ocurrencies en el *Faraudo* de Saint-Germain provinents del *Consolat de Mar* i de la *Crònica* de Muntaner. En aquesta línia, Garcia Sanz (1977), expert en la història de la marina catalana, assenyalava que *refrescar* era, en l'edat mitjana, «aprovisionar el vaixell, sobretot d'aliments frescs».¹³

La traducció castellana del 1511 en salta el fragment (Escartí 2005: llibre 5, cap. v), pel que fa als primers dels extractes citats suara, o tradueix «pres refrescament»¹⁴ indirectament per «tomó fresca provisión» (Escartí 2005: llibre 5, cap. x).

e) **sentina** *f* La part més baixa de la bodega d'un vaixell, on s'arreglen les aigües que entren dins el buc. *E no y podien sentir la mala pudor de la sentina* (825: 11). [sentina 1].

12. La consulta a reculls antics diversos sobre la fauna marina com ara Palmireno (1569) i Onofre Pou a través de Soberanas/Colón Domènech (1984), així com estudis del XIX ençà tals com Orellana (2001 [1802]), Barceló Combis (1868), Gibert (1913), Griera (1923), Sánchez Adell (1957), Luther/Fiedler (1968), Fernández-Sevilla (1978), Veny (1978), Colón Domènech (1981), Nadal i Fortià et alii (1981) o Aya (1983), no ens han servit pel que fa al mot analitzat. Som conscients, però, que encara en queden, de textos per a revisar.

13. La novel·la de Martorell també conté aquest verb però, al contrari que el substantiu, no se sol centrar en un context marí llevat d'algun cas aïllat (722: 6). Aquest verb, dit siga de pas, és traduït idènticament en el *Tirante* (Escartí 2005: llibre 3, cap. LXII).

14. Tal vegada s'hauria d'afavorir la lematització d'una locució verbal tal que *p(r)endre refrescament* 'aprovisionar-se d'aliments i begudes'.

Segons Garcia Sanz (1977), es tracta de la «part més profunda de l'interior [del buc]». ¹⁵ Malgrat l'oblit de Guillén Tato (1969a), no sembla un mot gaire estrany en la llengua antiga car el recull de Faraudo de Saint Germain, que la defineix en tant que «cavitat més fonda d'una embarcació, receptacle d'im-mundícies», en dóna força exemples provinents, entre d'altres, del *Llibre de contemplació* de Lluïll, del *Consolat de Mar* o del *Valeri Màxim* de Canals, en què, segons Casanova (1988: 185), sembla sinònim d'*embornal*. Pel que respecta al *CICA*, aquest n'arregla 3 ocurrences, 2 provinents del *Consolat* —les quals fan referència al sentit de pudor, que en deriva perquè, efectivament, a la part inferior del vaixell feia mala olor— i l'altra, tirantiana. A tot plegat, caldria afegir-hi la referència de Coromines (*DECat*, vii) respecte a l'aparició del mot a la fi del segle XIII mitjançant els *Costums de Tortosa* —a més, malgrat el context lingüístic provençal, el mestre apunta també vers Cerverí de Girona.

La traducció castellana (Escartí 2005: llibre 3, cap. xc1) opta per evitar la frase que conté el terme. Tot i així, aquest mot, a més d'aparèixer en Alvar (1985), no és estrany al castellà, com ho demostra la presència en el *DRAE*: «Cavidad inferior de la nave, que está sobre la quilla y en la que se reúnen las aguas que, de diferentes procedencias, se filtran por los costados y cubierta del buque, de donde son expulsadas después por las bombas». Així mateix, el *NL* en té constància des del 1739, quan en dóna aquesta descripció: «La cavidad inferior de la nave, que está sobre la quilla». Finalment, el *CORDE* registra *centina*, si més no, des del 1376-1396, a partir d'un extracte del *Libro de actoridades (Rams de flors)* de Juan Fernández de Heredia: «esso y entra por vn lugar agua que s'ende va a la *centina*, adieso a otro lugar, et quando el calastico»; la forma grafada amb *-s-* pareix apuntar vers les darreries del xv —el *DECH* (vol. iv) assenyala el segon quart del xv amb Díaz de Gámez.

f) **sobrevent** *m* Costat o part de l'horitzó d'on ve el vent. *Les onze [naus], en vista foren de deu naus a tret de bombardas, afrenellaren-se les unes ab les altres, e Ypòlit no volgué acostar-se a ninguna, sinó que pujà a sobrevent y stava's mirant la batalla* (722: 1415). *La una galera trobà's a sobrevent* (1089: 4). [sobrevent 2].

Guillén Tato (1969a: 58) arregla *sotavent* com a «sotavento; la parte opuesta a la de donde viene el viento, con respecto a un punto», però no observa el terme oposat ací analitzat. Garcia Sanz (1977) assenyala que es tracta d'un sinònim de *barlovent*, del qual fa aquesta descripció: «Costat o direcció d'on bufa el vent». En la nostra novel·la, tal com es pot observar a partir dels dos exemples documentals, el terme s'utilitza dins d'una construcció locucio-

15. Aquest mateix estudiós (Garcia Sanz 1977: 48-49) aporta unes línies que entenen aclaridores respecte de la contextualització del mot dins les parts de la nau: «Tanmateix, cal fer esment també de la bancassa del dragant, reforçada també, de vegades, amb corbatons, que separava horitzontalment la part inferior del buc o *sentina*, de la bodega pròpiament dita, tot formant el que hom en deia el pla del vaixell».

nal de caràcter adverbial, motiu pel qual pensem que s'hauria de lematitzar dins del mot simple sota l'estructura *a sobrevent*. Quant a la documentació en altres textos, val a dir que el *CICA* en conté 4 ocurrences, la meitat de les quals pertany a Muntaner —totes 2: *a sobrevent*— i l'altra, a Martorell. En aquest sentit, val a dir que el recull de Faraudo de Saint-Germain hi coincideix plenament.

La traducció castellana del 1511, tant pel que fa a una documentació (Escartí 2005: llibre 3, cap. LXII) o l'altra (Escartí 2005: llibre 3, cap. CLX) de les dos ocurrences tirantianes suara aportades, opta per la traducció literal (*a*) *sobreviento*. Pel que fa al *DRAE*, aquest conté tal terme *sobreviento*, del llatí *SUPERVENTUS* 'venida inesperada', i el defineix com un «golpe de viento impetuoso». Així mateix, el *NLT* l'arregla des del 1739, tot partint de la definició següent, la qual incideix en la construcció locucional de què parlàvem per al *Tirant*: «El modo de navegar aprovechándose del viento, que corre. Su uso más frecuente es en el modo adverbial *a sobreviento*: y así se dice ir *a sobreviento*, quando se navega logrando todo el viento, que le entra à la Nave por un costado [...]». Per últim, el *CORDE* en comptabilitza 8 ocurrences —5 de les quals responen a la locució *a sobreviento*— en 6 documents, sempre del XVI i del XVII.

CONCLUSIONS: «O QUANTA GLÒRIA ÉS PER A NOSALTRES
HAVER TRAVEÇADA TANTA MAR»

Tal com hem reconegut de partida, no era el nostre propòsit d'establir un mapa lexicogràfic absolut del lèxic marí tirantià, sinó de comentar i ampliar l'abast de l'opuscle de Guillén Tato (1969a) de manera que les llacunes que, molt escadusserament, s'hi troben, queden apuntades perquè, ara sí, partint d'aquell treball portentós i amb el reforç d'aquesta humil comunicació, es pugui dur a terme una compilació total del lèxic de la mar en el *Tirant lo Blanc* —i no només naval, com ja hem assenyalat en diversitat d'ocasions, si bé entenem la preeminència de què gaudeix en el context tirantià. Queda, però, pendent el comentari sobre tot un altre grup de mots bandejats ací per raons d'espai: es tracta, com déiem al bell començament, de termes navals registrats per aquell ítem bibliogràfic amb variants estandarditzades a causa de l'edició de referència amb què treballa, ço és, la de Riquer (1947), d'ambició divulgativa aliena voluntàriament als rigors de les edicions crítiques.

En tot cas, volem aprofitar aquestes darreres línies per a remarcar la importància de l'element marí en el text de Martorell, tret que converteix la novel·la cavalleresca en deu bàsica a l'hora d'estudiar contextualitzadament el lèxic del camp semàntic que s'hi relaciona. Una anàlisi global que, amb tota certesa, enriquiria la tradició de claus interpretatives del *Tirant* en tant que se n'oferiria

una visió no gaire atesa fins ara a la manera de manual —*pseudomanual*, si voleu— de la mar tot aprofundint en aquells aspectes no estudiats encara o no detallats suficientment.

EDUARD BAILE LÓPEZ
Universitat d'Alacant

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- DCVB: Antoni M. ALCOVER / Francesc de B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear* [consulta en línia (11, 12, 14 i 15 de febrer de 2009): <http://dcvb.tecat.net/>].
- Alvar 1978: Manuel ALVAR (ed.), *Terminología marinera del Mediterráneo*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- 1985: Manuel ALVAR, *Léxico de los marineros peninsulares*, 4 vol., Madrid, Arco Libros.
- Ayza 1983: Alfred AYZA, «La pesca en la València del segle XIV», *L'Espill*, 17/18, 159-180.
- Baile López 2007: Eduard BAILE LÓPEZ, *Concordances lematitzades del «Tirant lo Blanch»*, memòria de llicenciatura inèdita dirigida pel Dr. Rafael Alemany Ferrer, Universitat d'Alacant.
- Barceló Combis 1868: Francesc BARCELÓ COMBIS, «Catálogo metódico de los peces que habitan o frecuentan las Islas Baleares», *Revista de las ciencias exactas, físicas y naturales*, t. 15, 1.
- Bruguera 1981: Jordi BRUGUERA, «Vocabulari marítim de la Crònica de Jaume I», *Randa*, 11 [Homenatge a Francesc de Borja Moll, 3], 63-69.
- Carriazo Ruiz 2003: José Ramón CARRIAZO RUIZ, *Tratados náuticos del Renacimiento. Literatura y lengua*, Valladolid, Junta de Castilla y León / Universidad de Salamanca.
- Casanova 1988: Emili CASANOVA, *El lèxic d'Antoni Canals*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CICA: Joan TORRUELLA (dir.) / Manel PÉREZ SALDANYA / Josep MARTINES, *Corpus informatitzat del català antic*, <http://lexicon.uab.cat/cica>, 2009 [consulta en línia (22 i 23 de juliol de 2009): <http://seneca.uab.es/sfi/cica/>].
- Colón Domènech 1981: Germà COLÓN DOMÈNECH, «El rap i la nostra lexicografia», *L'Espill*, 9 (primavera), 55-63.
- CORDE: REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, *Corpus diacrónico del español*, banc de dades [consulta en línia (11 i 17 de juliol i 25 d'agost de 2009): <http://corpus.rae.es/cordenet.html>].
- DECat: Joan COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 vol., Barcelona, Curial, 1980-1991.
- DECH: Joan COROMINAS / José Antonio PASCUAL, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, 6 vol., Madrid, Gredos, 2001-2006.
- DIEC2: INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Diccionari de la llengua catalana*, 2a ed. [consulta en línia (1, 2 i 5 de juny de 2009): <http://pdl.iec.es/entrada/diec.asp>].
- DRAE: REAL ACADEMIA ESPAÑOLA DE LA LENGUA, *Diccionario de la lengua española*, 22a ed. [consulta en línia (21 i 22 de juny i 14 de juliol de 2009): <http://buscon.rae.es/draeI/>].
- EC: ENCICLOPÈDIA CATALANA, *Enciclopèdia Catalana. Gran diccionari de la llengua catalana*. [consulta en línia (20 i 25 de juliol de 2009): <http://www.grec.net/home/cel/dicc.htm>].
- Escartí 2005: Vicent J. ESCARTÍ (ed.), Joanot Martorell, *Tirante*, vol. II [traducció castellana], València, Tirant lo Blanch.

- Faraudo de Saint Germain: Lluís FARAUDO DE SAINT-GERMAIN, *Vocabulari de llengua catalana medieval* [consulta en línia (20, 22 i 25 de juliol de 2009): <http://www.iec.cat/faraudo/>].
- Fernández-Sevilla 1978: Julio FERNÁNDEZ-SEVILLA, «Ictionimia en el *Vocabulario* de J. L. Palmireno (1569)», dins Alvar (1978: 139-188).
- Garcia Sanz 1977: Arcadi GARCIA SANZ, *Història de la marina catalana*, Barcelona, Aedos.
- Garcia Sanz / Coll i Julià 1994: Arcadi GARCIA SANZ / Núria COLL I JULIÀ, *Galeres mercants catalanes dels segles XIV i XV*, Barcelona, Fundació Noguera.
- Gibert 1913: Agustí GIBERT, «Fauna ictiològica de Catalunya. Catàlech raonat dels peixos observats en el litoral i en les aygues dolces catalanes», *Butlletí de l'Institut Català d'Història Natural*, 13 (1), 7-13.
- Griera 1923: Antoni GRIERA, «Els noms dels peixos dels mars i rius de Catalunya», *Butlletí de dialectologia catalana*, xi, 33-79.
- Guillén Tato 1936: Julio GUILLÉN TATO, *Repertorio de los regimientos y artes de navegar. Crítica bibliográfica de las obras de náutica impresas en castellano en los siglos XVI y XVII*, Barcelona.
- 1943: Julio GUILLÉN TATO, *Europa aprendió a navegar en libros españoles*, Madrid, Instituto Histórico de Marina-Museo Naval.
- 1958: Julio GUILLÉN TATO, «Libros de náutica en los años del emperador», *Revista general de marina*, 155, 481-509.
- 1963: Julio GUILLÉN TATO, *El lenguaje marinero (Discurso leído ante la Real Academia Española el día 23 de junio de 1963, en su recepción pública, por el Excmo. Sr. ... y contestación del Excmo. Sr. D. Francisco Javier Sánchez-Cantón)*, Madrid, Talleres Gráficos del Ministerio de Marina.
- 1967: Julio GUILLÉN TATO, «El diccionario marítimo español de 1831», separata del *Boletín de la Real Academia Española*, vol. XLVII, quadern CLXXX, gener-abril, Madrid, Imprenta Aguirre.
- 1969a: Julio GUILLÉN TATO, *Lo marinero en el «Tirant lo Blanch»*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- 1969b: Julio GUILLÉN TATO, «En favor de la pureza del vocabulario marítimo», separata del *Boletín de la Real Academia Española*, vol. XLVIII, quadern CLXXXV, setembre-desembre, Madrid, Imprenta Aguirre.
- 1971: Julio GUILLÉN TATO, *Hallazgo de la crónica inédita de un soldado en la Batalla de Lepanto*, Madrid, Instituto de España.
- Hauf 2005: Albert G. HAUF (ed.), Joanot Martorell, *Tirant lo Blanch*, vol. I [ed. crítica catalana], València, Tirant lo Blanch.
- Hauf / Escartí 1992: Albert G. HAUF / Vicent J. ESCARTÍ (ed.), Joanot Martorell / Martí Joan de Galba, *Tirant lo Blanch*, 2 vol., València, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana («Clàssics Valencians», 7-8) (2a ed. corregida sobre la 1a de 1990).
- Hernández et alii 2009: F. Xavier HERNÁNDEZ / Francesc RIART / Xavier RUBIO, *Els exèrcits de Jaume I*, Barcelona, Dux.
- Llorca Ibi 1998: Francesc Xavier LLORCA IBI, *El llenguatge mariner de la comarca de la Marina*, tesi doctoral dirigida pel Dr. Jordi Colomina i Castanyer, Alacant, Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant.
- Luther / Fiedler 1968: Wolfgang LUTHER / Kurt FIEDLER, *Peces y demás fauna marina de las costas de Mediterráneo*, Barcelona, Pulide.

- Moran i Ocerinjauregui / Rabella i Ribas 1999: Joan MORAN i OCERINJAUREGUI / Joan RABELLA i RIBAS, *Diccionari etimològic manual*, Barcelona, Edicions 62.
- Nadal i Fortià et alii 1981: Joan NADAL i FORTIÀ / Ramon MORENO i AMICH / David SUÑER, *Els nostres peixos*, Girona, Diputació de Girona.
- NTL: REAL ACADEMIA ESPAÑOLA DE LA LENGUA, *Nuevo tesoro lexicográfico de la lengua española* [consulta en línia (11 i 17 de juliol de 2009): <http://buscon.rae.es/ntlle/SrvltGUI-LoginNtlle>].
- Orellana 2001 [1802]: Marc A. ORELLANA, *Peixos i pardals* [= *Catálogo d'els peixos que's crien e pexquen en lo Mar de Valencia*, 1802], ed. d'Artur Ahuir, València, L'Alfardó / Generalitat Valenciana.
- Palmireno 1569: J. L. PALMIRENO, *Vocabulario del humanista / compuesto por Lorenço Palmireno [sic]; donde se trata de aues, peces, quadrupedos ..., yeruas, metales, monedas ..., Vergilio [sic]*, València, microfilm de la Biblioteca Valenciana Digital [consulta en línia: http://bv2.gva.es/en/consulta/busqueda_referencia.cmd?campo=idautor&posicion=2&idValor=3098&forma=ficha&id=63].
- Perera i Parramon 1995: Joan PERERA i PARRAMON, «*Tirant lo Blanch*». *Edició crítica*, 3 vol., tesi inèdita dirigida pel Dr. Joaquim Rafel i Fontanals, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- Riquer 1947: Martí DE RIQUER (ed.), Joanot Martorell / Martí Joan de Galba, *Tirant lo Blanch*, Barcelona, Selecta.
- Sánchez Adell 1957: José SÁNCHEZ ADELL, «La pesca en el Castellón medieval», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, xxxiii.
- Sanchis Guarner 1954: Manuel SANCHIS GUARNER, «El léxico marinero mediterráneo», *Revista valenciana de filologia*, iv, 5-22.
- Sau 1990: Daniel SAU, «El mar en el *Tirant lo Blanc*», *L'Aiguadolç*, 12-13 (*Homenatge al «Tirant lo Blanc»*), 41-53.
- Soberanas / Colón Domènech 1984: Amadeu J. SOBERANAS / Germán COLÓN DOMÉNECH, «El *Thesaurus puerilis* d'Onofre Pou», dins *Estudis en memòria del professor Manuel Sanchis Guarner. Estudis de llengua i literatura*, vol. 1, València, Universitat de València / Ajuntament de València, 357-360.
- Veny 1978: Joan VENY, «Problemas de ictionimia catalana», dins Alvar (1978: 309-325).